

Olga Węglarz

Twórczość Persjusza w "Kronice polskiej" Mistrza Wincentego

Meluzyna. Dawna Literatura i Kultura nr 2 (3), 67-78

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MELUZyna

ISSN 2449-7339

2 (3) (2015) | Rocznik II

DOI: 10.18276/me.2015.3-05

KONTEKSTY I NAWIĄZANIA

Olga Węglarz*
Uniwersytet Wrocławski

Twórczość Persjusza w *Kronice polskiej* Mistrza Wincentego

Erudycja Mistrza Wincentego od dawna jest przedmiotem zainteresowania badaczy. Przypisuje mu się znajomość wielu autorów antycznych, między innymi Wergiliusza, Owidiusza, Cycerona, Horacego¹. W *Kronice polskiej* zaobserwowano cztery zapożyczenia z satyr Persjusza, które będą przedmiotem rozważań w tej pracy². Pojawia się tu podstawowe pytanie o sposób, w jaki zostały wykorzystane przywoływane wersy. Dodatkową kwestią będzie to, czy Kadłubek zapoznał się z twórczością satyryka w sposób pośredni czy bezpośredni. Analiza porównawcza funkcji i kontekstów użycia danych fraz w tekście „wyjściowym” oraz w *Kronice* pozwoli na udzielenie odpowiedzi na powyższe pytania.

Persjusz (I wiek naszej ery) jest przedstawicielem satyry rzymskiej. Gatunek ten wyróżnia określone metrum, czyli heksametr³. Zróznicowane tematycznie satyry charakteryzuje ton zaczepny, czasem dowcipny, a czasem złośliwy. Twórczość Persjusza przypadła głównie na lata panowania Nerona. Zachowało się z niej sześć satyr poprzedzonych prologiem, w sumie 664

* e-mail autorki: o.weglarz@gmail.com

¹ Zob. przykładowo H. Zeissberg, *Vincentius Kadłubek Bischof von Krakau (1208–1218; †1223) und seine Chronik Polens. Zur Literaturgeschichte des dreizehnten Jahrhunderts*, Wien 1869; *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, ed. A. Bielowski, Lwów 1872; O. Balzer, *Studium o Kadłubku*, [w:] idem, *Pisma pośmiertne Oswalda Balzera*, t. 1–2, Lwów 1934–1935; M. Plezia, *Kronika Kadłubka na tle renesansu XII wieku*, „Znak” 1962, nr 7–8, s. 978–994; *Magistri Vincentii dicti Kadłubek Chronika Polonorum*, ed. M. Plezia, Cracoviae 1994; Mistrz Wincenty Kadłubek, *Kronika polska*, przeł. i oprac. B. Kürbis, Wrocław 2003; K. Chmielewska, *Rola wątków i motywów antycznych w „Kronice polskiej” Mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem*, Częstochowa 2003; K. Pawłowski, *Retoryka starożytna w „Kronice” Wincentego Kadłubka. Sztuka narracji*, Kraków 2003; Z. Kałuża, *Lektury filozoficzne Wincentego Kadłubka. Zbiór studiów*, Warszawa 2014.

² H. Zeissberg, *Vincentius Kadłubek...*, s. 133; *Magistri Vincentii Chronicon...*, s. 135 [przypis 2].

³ Metrum to do satyry rzymskiej wprowadził Lucyliusz, zob. J. Wight Duff, *Roman Satire. Its Outlook on Social Life*, Berkeley 1936, s. 43.

wersy. Na Persjusza w dużym stopniu oddziaływała filozofia stoicka. Satyryk krytykował między innymi współczesnych mu poetów, fałszywą pobożność i rozwiązłe życie⁴. Jego poezja była „boleśnie, dotkliwie ostra, nasycona najpierw goryczą, smutkiem, pesymizmem, a wreszcie – nienawiścią i oburzeniem”⁵.

Persjusz w średniowieczu należał do autorów szkolnych, czytanych w ramach *trivium*⁶. W tych czasach poetów rzymskich traktowano jako *auctores*, od których można było nauczyć się sztuki pisania oraz różnych technik literackich. Satyra zaś, dzięki swojemu moralizatorskiemu charakterowi, mogła szczególnie przemawiać do ludzi średniowiecza⁷.

Ślady możliwej znajomości twórczości Persjusza w Polsce sięgają początku wieku XII. W zachowanym katalogu biblioteki kapituły krakowskiej, sporządzonym w roku 1110, odnotowane są dwa egzemplarze jego utworów⁸. Badacze dopatrują się również zapożyczeń z Persjusza w *Kronice* Galla Anonima. August Bielowski i Karol Maleczyński zwracają uwagę na nawiązania do tego poety⁹. Marian Plezia natomiast wyklucza możliwość zapożyczenia tych passusów od satyryka rzymskiego¹⁰. Stanisław Skimina, krótko komentując poszczególne hipotezy, opowiada się za przejściem niektórych wyrażen od Persjusza¹¹. Wyraźne natomiast zapożyczenia z twórczości tego poety widoczne są w *Kronice polskiej* Wincentego zwanego Kadłubkiem. Pierwsze zauważył Heinrich Zeissberg. Były to wersy 8 i 10 z *Prologu* wykorzystane przez polskiego autora w II 22 oraz wers 35 z satyry I w II 28¹². August Bielowski zaznacza tylko wers 8 z *Prologu*, nie wyszczególnia wersu 10¹³, uwzględnia natomiast zapożyczenie z satyry I 35¹⁴. Podaje dodatkowo, niewymieniony przez Zeissberga, wers 2 z *Prologu*, który został wykorzystany w II 29¹⁵. Brygida Kürbis w komentarzu do tłumaczenia *Kroniki* zaznacza tylko trzy zapożyczenia: wers

⁴ L. Winniczuk, *Wstęp*, [w:] *Trzej satyrycy rzymscy. Horacy, Persjusz, Juwenalis*, tłum. J. Czubek, J. Sękowski, wstęp i komentarz L. Winniczuk, Warszawa 1958, s. 22; M. Coffey, *Roman Satire*, London–New York 1976; N. Rudd, *Themes in Roman Satire*, London 1986.

⁵ L. Winniczuk, *Wstęp*, [w:] *Trzej satyrycy rzymscy...*, s. 20.

⁶ Pojawia się on wśród autorów czytanych w szkole, między innymi u Waltera ze Spiry, Konrada z Hirschau, Aleksandra Neckama, Eberharda Niemca, zob. E.R. Curtius, *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze*, tłum. i oprac. A. Borowski, tłum. tekstów M. Gibińska-Marzec et al., Kraków 2005, s. 55–57; S. Reynolds, *Medieval Reading. Grammar, Rhetoric and the Classical Text*, Cambridge–New York 2004, s. 15.

⁷ B. Bischoff, *Living with the Satirists*, [w:] *Classical Influences on European Culture A.D. 500–1500. Proceedings of an International Conference Held at King's College, Cambridge April 1969*, ed. R.R. Bolgar, London–New York–Melbourne 1971, s. 84–85.

⁸ S. Skimina, *Persjusz w Polsce*, „Prace Wydziału Filologiczno-Filozoficznego Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1952, z. 1, s. 6.

⁹ Galli *Chronicon*, [w:] *Monumenta Poloniae historica*, wyd. A. Bielowski, t. 1, Lwów 1864, s. 427; Anonima tzw. Galla *Kronika czyli dzieje książąt i władców polskich*, wyd., wstęp i komentarz K. Maleczyński, Kraków 1952, s. 60–61 [MPH SN, t. II].

¹⁰ M. Plezia, *Kronika Galla na tle historiografii XII wieku*, Kraków 1947, s. 123.

¹¹ Zob. S. Skimina, *Persjusz w Polsce...*, s. 7–8.

¹² H. Zeissberg, *Vincentius Kadłubek...*, s. 133.

¹³ *Magistri Vincentii Chronicon...*, s. 113, uwaga na marginesie.

¹⁴ *Ibidem*, s. 129, uwaga na marginesie.

¹⁵ *Ibidem*, s. 135 [przypis 2].

2 i 8 z *Prologu*¹⁶ oraz wers I 35¹⁷. Oswald Balzer, Marian Plezia i Katarzyna Chmielewska, opierając się na poprzednikach, uwzględniają wszystkie dotychczas zaobserwowane wykorzystania twórczości Persjusza¹⁸.

Tabela 1. Zestawienie zapożyczeń z Persjusza w *Kronice* Kadłubka

Persjusz	Kadłubek	Badacze
<i>Prol. 2–3</i> Nec in bicipiti somniasse Parnaso / memini ¹⁹ Nie przypominam sobie, żebym spał na dwuszczytowym Parnasie ²⁰	II 29, 2 Quis autem ego? aut quando in bicipiti saltem somniaui Parnaso ullah iuris scintillulam ²¹ Atoli kimże ja jestem albo kiedy przynajmniej marzyłem na dwuszczytowym Parnasie o jakiejś iskierce [znajomości] prawa ²²	A. Bielowski* O. Balzer B. Kürbis M. Plezia K. Chmielewska
<i>Prol. 8</i> Quis expediuit psittaco suum chaere Któż wydobyl z papugi jej „Witaj”?	II 22, 18 Quis enim expediuit psitaco suum chere? Kto wydobyl z papugi jej „witaj”?	H. Zeissberg A. Bielowski O. Balzer B. Kürbis M. Plezia K. Chmielewska
<i>Prol. 10</i> Magister artis ingenique largitor Mistrz sztuki i szafarz talentu	II 22, 18 Magister artis ingeniique largitor Sztukmistrz i rozdawca chytrych pomysłów	H. Zeissberg O. Balzer M. Plezia K. Chmielewska
I 35 et tenero subplantat uerba palato Delikatnym podniebieniem przewraca i zjada wyrazy	II 28, 16 nescio que tenero subplantat uerba palato Jakieś ustami czułyimi podstępne podsuwa wyrazy	H. Zeissberg A. Bielowski O. Balzer B. Kürbis M. Plezia K. Chmielewska

* Podkreśleniem zostali wyróżnieni ci badacze, którzy pierwsi zwrócili uwagę na dane zapożyczenie z Persjusza u Kadłubka.

Aż trzy wersy zapożyczone przez Kadłubka pochodzą z *Prologu* Persjusza. Składa się on z czternastu wersów, które można podzielić na dwie równe części: 1–7 i 8–14. Cynthia S. Dessen uważa, że za pozą gniewnego poety stoi prawdziwe *credo* artystyczne Persjusza²³. W pierwszej części *Prologu* autor przedstawia swój manifest poetycki. Nie zamierza powielać helleńskich wzorców, ale będzie reprezentować starą rzymską *uirtus* – „cnotę”. Odrzuca nie tylko Hezjoda czy Kallimacha, lecz także Enniusza, który, mimo że był Rzymianinem, inspirował się poezją

¹⁶ Mistrz Wincenty Kadłubek, *Kronika polska...*, s. 85 [przypis 164].

¹⁷ *Ibidem*, s. 111 [przypis 266].

¹⁸ O. Balzer, *Studium o Kadłubku...*, s. 302; *Magistri Vincentii dicti...*, s. 64, 77, 85; K. Chmielewska, *Rola wątków...*, s. 93–94.

¹⁹ Wszystkie łacińskie cytaty z Persjusza pochodzą z: A. Persii Flacci, D. Iuvenalis, Sulpiciae *Saturae*, recognovit O. Jahn post F. Buecheleri iteratas curas F. Leo, Berolini 1932.

²⁰ Jeśli nie podano inaczej, tłumaczenia Persjusza z łaciny pochodzą od O.W.

²¹ Wszystkie łacińskie cytaty z *Kroniki* Kadłubka pochodzą z: *Magistri Vincentii dicti...*

²² Wszystkie polskie tłumaczenia *Kroniki* pochodzą z: Mistrz Wincenty Kadłubek, *Kronika polska...*

²³ C.S. Dessen, *Iunctura Callidus Acri. A Study of Persius' Satires*, Urbana 1968, s. 18.

Homera. W drugiej części satyryk odcina się od poetów swoich czasów, szczególnie od tych, którzy „kopiowali” wzorce helleńskie²⁴.

Dwa pierwsze wersy z Persjusza, pojawiające się w kolejności występowania w *Kronice* Wincentego, to: „Quis expediuit psittaco suum chaere” („Któż wydobyl z papugi jej »Witaj«?”; Pers. *Prol.* 8) i „Magister artis ingenique largitor” („Mistrz sztuki i szafarz talentu”, Pers. *Prol.* 10). W utworze satyryka to żołądek jest nauczycielem i rozdawcą talentu oraz tym, który nauczył papugę pozdrawiania. On zmusza poetę do wypowiedzania się w taki sposób, aby mógł zarobić na chleb. Persjusz krytykuje sprowadzenie poezji do przedmiotu wymiany, która zapewnia twórcom wynagrodzenie w zamian za spełnienie oczekiwań odbiorców²⁵. Poeci stają się uzależnieni od swoich zleceniodawców i słuchaczy. Naśladują więc popularne wówczas szkoły poetyckie. Badacze doszukują się w słowach satyryka krytyki powielania wzorców greckich, co ściśle wiązałyby się z postawą Persjusza zaprezentowaną w pierwszej części *Prologu*²⁶. Poeci jak papugi powtarzają wyuczone słowa, aby zarobić na chleb, co jest bezpośrednim powodem tworenia słabej literatury²⁷.

Dessen sugeruje, że użycie metafory związanej z tym ptakiem można interpretować jako pokazanie zależności twórców od cesarza Nerona. Papuga, tradycyjnie dawana władcy jako egzotyczny prezent, z natury wie, jak pozdrowić swojego pana²⁸. Jest to zarówno jej dar, jak i obowiązek²⁹. Persjuszowa papuga nie mówi *aue Caesar*, lecz używa słowa *chaere* (greckie χαῖρε – „witaj!”), co ma wskazywać na to, że poeci powtarzają bezmyślnie za greckimi twórcami. Daniel M. Hooley zauważa, że można dopatrywać się tutaj aluzji do patronatu kręgu cesarskiego lub nawet samego Nerona, który faworyzował greckie wzorce, popularne w tamtych czasach w Rzymie³⁰. Za tą interpretacją może przemawiać użycie w wersie 10 słowa *largitor*. Dessen sugeruje, że odpowiednim dla kontekstu *Prologu* tłumaczeniem jest „ten, który przekupuje”³¹. W I wieku przed naszą erą *largitio* odnosiło się do przekupstwa w celach politycznych, w szczególności do opłacania lojalności klas niższych. W okresie wczesnego cesarstwa termin ten związany był z przekazywaniem podarunków przez cesarza, w celu zapewnienia sobie oddania ze strony wojska lub dworu³², a u Juwenalisa odnosi się do podarunku patrona dla klientów³³. Wersy 8 i 10 są wyrażeniem negatywnego stosunku Persjusza do autorów, którzy tworzą swoją poezję dla zarobku oraz robią to poprzez naśladowanie innych. Jest to więc krytyka postawy sprzedajności, którą reprezentują współcześni mu poeci.

²⁴ D.M. Hooley, *Roman Satire*, Malden 2007, s. 90.

²⁵ S. Bartsch, *Persius. A Study in Food, Philosophy, and the Figural*, Chicago 2015, s. 58.

²⁶ D.M. Hooley, *Roman Satire...*, s. 91.

²⁷ J.C. Bramble, *Persius and the Programmatic Satire. A Study in Form and Imagery*, Cambridge 1974, s. 116.

²⁸ C.S. Dessen, *Iunctura Callidus...*, s. 20; zob. Plinius Maior, *Naturalis historia*, ed. J. Sillis, vol. II, Hamburgi et Gothae 1852, s. 227 [X 58, 117] Statius, *Silvae*, ed. J.H. Mozley, vol. I, Cambridge 1967, s. 114 [II 4, 29–30].

²⁹ A. Persius Flaccus, *Saturae*, commentario atque indice rerum notabilium instr. H. Nikitinski, München–Leipzig 2002, s. 49.

³⁰ D.M. Hooley, *Roman Satire...*, s. 91.

³¹ C.S. Dessen, *Iunctura Callidus...*, s. 21.

³² *Ibidem*, s. 22.

³³ Zob. Juvenalis, *Saturae*, ed. U. Knoche, München 1950, s. 36 [V 110].

W *Kronice* dwa analizowane wersy znajdują się w rozdziale 22 księgi drugiej i są dosłownymi cytatami. Kadłubek zamieścił w prozie zapożyczenia z tekstu wierszowanego, napisanego choliambem. Passus ten to przytoczenie listu polskiej opozycji przeciwko Sieciechowi, palatynowi Władysława Hermana, który wdał się w walkę o władzę z jego synami, Zbigniewem i Bolesławem Krzywoustym. Bolesław to jeden z pozytywnych bohaterów *Kroniki*, dlatego Kadłubek wszystkich jego przeciwników przedstawia w negatywnym świetle, co dotyka również Sieciecha. Palatyn ten bowiem, jak pisze Wincenty, przydzielał urzędy nie wedle posiadanej cnoty, ale sumy, jaką można było za nie zapłacić. Przywoływany następnie list do komesa Magnusa przedstawia uczucia, jakie żywili do Sieciecha ci, którzy ucierpieli na jego polityce. Są to gorzkie słowa, pełne krytyki pod adresem palatyna. Wincenty nazywa go tu potworem (*monstrum*) i bestią (*belua*). W takim kontekście pojawiają się cytaty z Persjusza:

solus matris non ut materna sugens ubera, e quibus cum lac emungere non potest, elicit sanguinem, qui ceteros uelut abortiuos aut procul omnino abigit, aut fastuoso supprimit potentatu.

Quid quod apex omnis, quid quod decus omne sub illo
Prostat et in questu pro meretrice sedet?³⁴

Quis enim expediuit psitaco suum chere? Quis omnes docuit magistratus arimeticas conari rationes? Magister artis ingeniique largitor Cethegus. Qui fasces, qui dignitatum gradus, qui graduum omnes minutias in artem redegit calculandi, qui tanti molem imperii in trutina uenalitatis appendit.
(II 22, 17–18)

Sam jeden ssie piersi matki nie jak matczyne, bo nie mogąc wydobyć z nich mleka, krew wysysa; on innych jakby poronieńców albo precz odpędza, albo pyszną uciska władzą.

Czemuż to pod nim godność wszelaka i zaszczyt wszelaki
sprzedać jak dziewczka się chce, czeka bez wstydu na zysk?!

Kto wydobył z papugi jej ‘witaj’? Kto nauczył wszystkie urzędy próbowania rachub arytmetycznych? Sztukmistrz i rozdawca chytrych pomysłów Sieciech, który [zdobywanie] najwyższych urzędów, stopni godności oraz wszystkich podrzędnych stanowisk sprowadził do sprytnych rachub, który ogrom aż takiej władzy ważył na szali przekupstwa.
(Kadłubek II 22, 17–18)

Kadłubkowy Sieciech grabi kraj, nadużywa władzy i jest sprawcą korupcji. Wskazówek, jak Wincenty mógł rozumieć *Prolog*, może dostarczyć średniowieczny komentarz Kornutusa do Persjusza datowany na IX wiek³⁵. Wers 8 wyjaśnia się w następujący sposób: wielu poetów bieda zmusza do tworzenia w niezgodzie z własną naturą. Ich działanie jest podobne do postępowania papug, które powodowane głodem nauczyły się wypowiadać pozdrowienia³⁶. Zauwa-

³⁴ Wers ten jest zapożyczeniem z Owidiusza: *Epistulae ex Ponto*, ed. O. Korn, Lipsiae 1868, s. 46 [II 3, 20].

³⁵ J.E.G. Zetzel, *Marginal Scholarship and Textual Deviance. The „Commentum Cornuti” and the Early Scholia on Persius*, London 2005, s. 136.

³⁶ Zob. *Commentum Cornuti in Persium*, rec. W.V. Clausen, J.E.G. Zetzel, Monachii et Lipsiae 2004, s. 3.

żano więc u Persjusza przedstawianie poezji jako usługi zapewniającej utrzymanie. Ci, którzy parają się tym „rzemiosłem”, nie są twórczy, ale powtarzają za innymi jak papugi³⁷. U Kadłubka Sieciech pojawia się w miejscu Persjuszowego żołądka, to on jest nauczycielem i pomysłodawcą przekupstwa i nauczył papugę jej „Witaj”, a więc doprowadził do naśladowania przez urzędników jego praktyk, czyli korupcji. Odwołanie się do tego ptaka może również świadczyć o bezmyślności takich zachowań. Wszyscy piastujący urzędy ślepo ulegają Sieciechowi, oamieni obietnicą zapłaty.

Kadłubek wykorzystał wers 8 i 10 z *Prologu* Persjusza, aby skrytykować postępowanie tego palatyna. Rzymski satyryk ganił finansową zależność poetów od słuchaczy czy patronów. U Wincentego zapożyczenia te mogą podkreślać służalczą postawę wobec Sieciecha oraz to, że doprowadził on do korupcji. Kadłubek użył więc odwołań do Persjusza, aby przez nawiązanie do krytycznej wymowy *Prologu* zaatakować Sieciecha. Dodatkowo autor *Kroniki* przejmując kąśliwy i gniewny styl satyryka, nadając w ten sposób podobny charakter swojemu tekstowi. Ironiczna, atakująca wypowiedź idealnie wpisuje się w wymowę całego listu, który jest skargą na Sieciecha. Wykorzystanie aż dwóch zapożyczeń z twórczości Persjusza, które są dokładnymi cytatami, pochodzą z jednego utworu i odnoszą się do jednego aspektu, może wskazywać na to, że Kadłubek znał *Prolog* z bezpośredniej lektury. U obu autorów pojawia się krytyka zależności finansowej i wynikających z tego negatywnych skutków. Kadłubek odwołał się więc świadomie do twórczości satyryka, aby podkreślić negatywne cechy i potępić zachowanie Sieciecha.

Kolejne zapożyczenie z Persjusza wykorzystane przez Wincentego to: *et tenero supplantat uerba palato* („Delikatnym podniebieniem przewraca i zjada wyrazy”, Pers. I 35). Tematem przewodnim utworu jest styl. Wiersz ten może być interpretowany jako satyryczna apologia. Dodatkowo odnalezione nawiązania do listów Seneki mogą wskazywać na zainteresowanie Persjusza problemami moralnymi³⁸. Utwór ten dzieli się na trzy części. Pierwsza traktuje o odrzuceniu współczesnych słuchaczy, druga, najdłuższa, dotyczy trzech aspektów poezji, a ostatnia to obrona satyry i opis publiczności, dla jakiej chciałby tworzyć poeta³⁹. Wykorzystany przez Kadłubka *passus* pochodzi z części drugiej, którą można podzielić na krytykę zewnętrznych aspektów poezji, jak ubranie recytatora, sposób wygłaszania utworów (w. 13–62), atak na treść współczesnej poezji (w. 63–91) i negatywną ocenę stosowanych technik (w. 92–106). Wers 35 znajduje się w opisie recytacji na prywatnych ucztach (w. 30–40). Została tam skrytykowana publiczność, czyli pijani słuchacze, którzy nie mają żadnego zmysłu estetycznego i są tak „napchani” zarówno jedzeniem, jak i poezją, że nie zwracają uwagi na jakość wystąpienia. Przed nimi staje profesjonalny recytator i daje popis w swoim zmanierowanym, pompacyjnym stylu⁴⁰. Pojawiające się w I 35 *supplantare* znaczy „podstawić komuś nogę, obalić kogoś, przewrócić”. Wyrażenie *tenero supplantat uerba palato* można tłumaczyć jako „zjada wyra-

³⁷ W poezji średniowiecznej obecna jest topika ubóstwa poety, którego sytuacja ekonomiczna pozostaje zła – musi prosić o zabezpieczenie swojego opiekuna, zob. E.R. Curtius, *Literatura europejska...*, s. 486–492.

³⁸ C.S. Dessen, *Iunctura Callidus...*, s. 26.

³⁹ *Ibidem*, s. 27.

⁴⁰ K.J. Reckford, *Recognizing Persius*, Princeton 2009, s. 43.

zy⁴¹, tj. „połyka wyrazy, które grzęzną w delikatnym podniebieniu”. U Persjusza więc słowa „potykają” się o podniebienie, zamiast wychodzić odważnie z ust⁴², spowodowane jest to sposobem modulowania głosu, którego efekt pozostaje wątpliwy. John C. Bramble dostrzega tutaj metaforę odnoszącą się do zapasów, recytator siłuje się jak atleta. Obraz ten mocno kontrastuje z konotującym zniewieściałość *tenero* (*tener* – „delikatny, miękki, czuły”)⁴³. Wszystko to daje komiczny efekt, recytator nie może użyć wielkiej siły, ponieważ jego podniebienie jest zbyt delikatne⁴⁴. Persjusz przedstawia odbiorcom obraz recytacji, podczas której mówca zmagają się z wyrazami, cedzi je i zniekształca z powodu wzorców, które na niego oddziaływały, oraz jego zmanierowanej wymowy⁴⁵.

Kadłubek umieszcza część wersu I 35 („*tenero subplantat uerba palato*”) w rozdziale 28 księgi drugiej. Wykorzystuje te słowa do wypełnienia pierwszego heksametru otwierającego trójwiersz. Autorem wersu drugiego i trzeciego pozostaje Wincenty. Cały rozdział 28 dotyczy Zbigniewa, syna Władysława Hermana. Kadłubek jest do niego nastawiony negatywnie, zalicza go do postaci, które niekorzystnie wpłynęły na dzieje Polski. Dobitnie podkreśla jego złe cechy i czyny również dla zaznaczenia kontrastu z jego bratem, Bolesławem, pozytywnym bohaterem *Kroniki*⁴⁶. Omawiany rozdział II 28 jest opisem procesu Zbigniewa. Jak zauważa Balzer, Wincenty celowo wprowadza do swojego dzieła wątek przyłapania brata Bolesława na zdradzie oraz wymierzenia mu kary na podstawie wyroku sądowego, aby osoba Krzywoustego wyszła „z całej opowieści moralnie nietknięta”⁴⁷. Zapożyczenie z Persjusza znajduje się w fikcyjnej mowie oskarżycielskiej przeciwko księciu, która przytoczona zostaje za pośrednictwem Mateusza, jednego z rozmówców *Kroniki*, biskupa krakowskiego, autora listu do Bernarda z Clairvaux⁴⁸. Jego rolą w dziele było przedstawianie epizodów z historii Polski⁴⁹. Mowa przeciwko bratu Krzywoustego jest jedną z najdłuższych w *Kronice*, wygłasza ją nieznanymi z imienia dostojnikami z dworu Bolesława⁵⁰. Wypowiedź została zbudowana zgodnie z zaleceniami Kwintyliana. Najpierw występują argumenty *ad personam*, a następnie *ad res*⁵¹. Słowa z satyry Persjusza pojawiają się w części odnoszącej się do natury Zbigniewa. Podkreślono jego pochodzenie z nieprawego łoża, co skutkuje tym, że nigdy nie będzie odznaczał się cnotą. Jest natomiast podstępny i przewrotny:

⁴¹ s.v. *supplanto*, *Słownik łacińsko-polski*, t. 5, red. M. Plezia, Warszawa 2007, s. 308.

⁴² *The Satires of A. Persius Flaccus*, ed. B.L. Gildersleeve, New York 1875, s. 85.

⁴³ J.C. Bramble, *Persius and the Programmatic Satire...*, s. 103 [przypis 2]; por. komentarz Helgi Nikitinski „*tenero*: ‘molli, quasi effeminato’”, A. Persius Flaccus, *Saturae...*, s. 67.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Aules Persius Flaccus, *Satiren*, hrsg. übers. und kommentiert von W. Kißel, Heidelberg 1990, s. 162.

⁴⁶ O. Balzer, *Studium o Kadłubku...*, t. 1, s. 240–241.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 244.

⁴⁸ M. Plezia, *Mistrz Wincenty zwany Kadłubkiem*, [w:] *Pisarze staropolscy. Sylwetki*, t. 1, red. S. Grzeszczuk, Warszawa 1991, s. 117.

⁴⁹ K. Chmielewska, *Wincenty Kadłubek a dziedzictwo antycznej teorii literatury*, „Prace Naukowe WSP w Częstochowie. Zeszyty Historyczne” 2000, s. 88.

⁵⁰ O. Balzer, *Studium o Kadłubku...*, t. 2, s. 101.

⁵¹ K. Chmielewska, *Wincenty Kadłubek a dziedzictwo...*, s. 82.

Set garula ocellorum lasciuia nonnihil suspicionis affert et ipsa blesantis lingue teneritudo

nescio que **tenero subplantat uerba palato.**

Sic dulces sic mellificant fel dulce Sirenes,
pixide uipereum uirus, in ore fauum.

Est enim eadem istius natura que basilisci, que cicute, que olophagi, que cerastis. Nam et basiliscus serenitate uisus enecat et extinguit. Cicuta quo dulcior, eo nocendi efficacior. Olophagus nunquam crudelior, quam cum simplicitate blanditur columbina. Cerastes uero quandam in cornibus putans maiestatem regem sese gerit reptilium.

(II 28, 16)

Gadatliwa figlarność oczek i sama czułość sepleniącej mowy budzą [już] pewne podejrzenie.

Jakieś ustami czułymi podstępne podsuwa wyrazy.

Tak słodko, tak miodem żółć zaprawiają wabiące syreny.

W puszcze żmijowy tkwi jad, w ustach słodziutki jest miód.

Natura bowiem jej jest taka sama jak bazyliuszka, [jak szaleju], jak smoka, jak rogatego węża. Albowiem bazyliuszek i pogodnym wzrokiem zabija, i niszczy; szalej im słodszy, tym szkodliwszy; całożerca nigdy nie jest okrutniejszy, niż gdy przymila się z gołębią niewinnością; rogaty wąż zaś okazuje w swych rogach pewną wspaniałość, zachowuje się jak król gadów.

(Kadłubek II 28, 16)

Charakter Zbigniewa zostaje porównany do przewrotnej natury tych istot. Kadłubek wykorzystuje wers I 35 z Persjusza, aby podkreślić zwodniczość i fałszywość padających wcześniej słów księcia⁵². We wspomnianym komentarzu średniowiecznym do twórczości satyryka rzymskiego pojawiające się tam *subplantat* tłumaczone jest za pomocą *supprimit* – „powściąga, tłumi”. W powiązaniu z *tenero palato* ma to odnosić się do modulowania głosu w taki sposób, aby był przyjemniejszy⁵³. Widoczne jest podobieństwo między nadawaniem dźwiękowi słodkiego brzmienia a czułym wymawianiem wyrazów przedstawionym przez Kadłubka w wyżej przywołanym ustępie. Dodatkowo *supplantare* oznacza „ukrywać, oszukiwać, zataić, podrabiać, przedstawiać”. Wincenty w *passusie* tym podkreśla, że mowa Zbigniewa jest fałszywa, a prawdziwe intencje są ukryte pod pozornie miłymi wypowiedziami. Przenośne znaczenie *supplantare* to również „przesadzać”. Możliwe, że Kadłubek przez skojarzenie z *plantare* – „sadzić”, rozumiał ten czasownik jako „sadzić pod czymś”, czyli podstawiać. Zbigniew podsuwa, podkłada fałszywe wyrazy. *Tenero palato* odnosi się więc do słodkości mowy, *subplantat* wskazuje na to, że książę

⁵² Możliwa jest również interpretacja, w której *istius* nie odnosi się do fałszywej mowy Zbigniewa, ale do natury jego matki. Jako nierządnicą posiada umiejętność ukrywania swojej podstępności za sprawą czułych słów, co odziedziczył po niej jej syn, zob. Z. Kałuża, *Lektury filozoficzne...*, s. 411–412 [rozdz. 7 *Zbigniew, syn Władysława Hermana i pojęcie natury w kronice wincentyńskiej*]. Za ujęciem, że powyższy *passus* dotyczy jednak mowy Zbigniewa, opowiada się S. Skimina, *Persjusz w Polsce...*, s. 9, a za nim K. Chmielewska, *Rola wątków...*, s. 94. Niezależnie od wybranej interpretacji, Kadłubek wykorzystał zapożyczenie z Persjusza dla przedstawienia słodkiej, ale zwodniczej mowy, w celu wzmocnienia krytyki Zbigniewa.

⁵³ *Commentum Cornuti...*, s. 18.

podstawia słowa i ukrywa swoje prawdziwe intencje. Za takim rozumieniem tego wersu świadczy również fakt, że zapożyczenie z Persjusza znajduje się w ustępie, który odnosi się do sposobu mówienia słodkiego, ale zwodniczego. Wskazują na to między innymi frazy: „blesantis lingue teneritudo” („czułość sepleniącej mowy”) oraz „Sic dulces sic mellificant fel dulce Sirenes” („Tak słodko, tak miodem żółć zaprawiają wabiące syreny”).

Wincenty wykorzystuje więc ten passus w innym kontekście niż w oryginale⁵⁴. Używa skojarzenia słodkości mowy z fałszywością w celu podkreślenia dwulicowości Zbigniewa. Ten, kto podstawia czułe słowa, nie jest szczerzy, ale ukrywa coś pod miłym sposobem mówienia. Zenon Kałuża proponuje, aby interpretować treść mowy oskarżycielskiej nie jako stanowisko samego Kadłubka, ale argumenty zmyślonego oskarżyciela⁵⁵. W takim wypadku byłby to popis sztuki retorycznej autora. Nawiązanie do twórczości satyryka może, tak jak w wyżej omówionych zapożyczeniach, nadawać wypowiedzi ostry, kąśliwy ton. Zabieg ten idealnie wpisuje się w intencję oskarżyciela, który ma za zadanie przedstawić Zbigniewa w jak najgorszym świetle. Passus ten został więc wykorzystany w *Kronice* w celu wzmocnienia negatywnego obrazu brata Bolesława.

Ostatnim zapożyczeniem z Persjusza jest: „Nec in bicipiti somniasse Parnaso / memini” („Nie przypominam sobie, żebym spał na dwuszczytowym Parnasie”, Pers. *Prol.* 2–3). Satyryk nawiązuje do rzymskiego poety Enniusza, który w swoim dziele *Annales* twierdził, że zasnął na Parnasie i tam nawiedził go duch Homera, co równało się „namaszczeniu” go na następcę tego epika⁵⁶. Persjusz odrzuca taką postawę i rezygnuje z korzystania z tradycji greckiej.

W *Kronice* wers ten nie jest użyty jako dosłowny cytat. Pojawia się w rozdziale 29 księgi drugiej, wpleciony w wyrażenie: „Quis autem ego? Aut quando in bicipiti saltem somniaui Parnaso ullam iuris scintillulam” („Atoli kimże ja jestem albo kiedy przynajmniej **marzyłem na dwuszczytowym Parnasie** o jakiejś iskierce [znajomości] prawa”, Kadłubek II 29, 2). To odpowiedź Jana, drugiego z uczestników dialogu. Był on arcybiskupem gnieźnieńskim, przedtem biskupem Wrocławia. Wymienia się go jako głównego fundatora klasztoru w Jędrzejowie⁵⁷. Jego rola w *Kronice* polegała zwykle na komentowaniu i ocenianiu epizodów z dziejów Polski, podawaniu analogii oraz rozważaniu kwestii prawnych i filozoficznych⁵⁸. Tak jest również w przypadku tego ustępu. Jan został zapytany przez Mateusza, czy Zbigniew, którego sprawa została

⁵⁴ Nie można zgodzić się z Krzysztofem Pawłowskim, który twierdzi, że wers ten i u Persjusza, i u Kadłubka ma podobny kontekst. Cedzenie słów u satyryka wprowadzone zostało przez *eliquat*, zamykające poprzednie zdanie, które jest dopełnieniem do tego czasownika: „Phyllidas, Hypsipylas, uatum et plorabile siquid” – „wyrzuca z siebie Fyllidy, Hypsiple i inne płaczliwe kawałki poetów”. Kadłubek pomija *eliquat* i wykorzystuje jedynie część wersu tworzącą całość. Dopełnienie do *uerba* to tylko *subplantat*. W *Kronice* mowa Zbigniewa nie budzi zaufania nie dlatego, że jest niewyraźna, ale dlatego że jest podejrzenie słodka. Nie ma tu nawiązania do Persjuszowego przedstawienia obrazu słabej recytacji. Kadłubek wplata słowa satyryka w passus traktujący o słodkiej, ale fałszywej mowie. Kontekst jest więc zupełnie inny. Persjusz krytykuje poetów poprzez pokazanie braku talentu i przykrywania niedostatków tanimi sztuczkami. Wincenty dyskredytuje szczerłość mowy, wskazując, że już sam słodki sposób wypowiedzenia słów budzi podejrzenia co do ich prawdziwości, a prawdziwe intencje są ukryte. Zob. K. Pawłowski, *Retoryka starożytna...*, s. 105.

⁵⁵ Z. Kałuża, *Lektury filozoficzne...*, s. 419.

⁵⁶ Zob. Ennius, *Annales*, ed. E. Baehrens, Lipsiae 1886, s. 58–60 [I fr. 1–10].

⁵⁷ M. Plezia, *Mistrz Wincenty...*, s. 117.

⁵⁸ K. Chmielewska, *Wincenty Kadłubek a dziedzictwo...*, s. 88.

opisana wcześniej, powinien zostać ukarany. Arcybiskup gnieźnieński miał też wyjaśnić zagadnienia prawne. Początkowo Jan odżegnuje się od wypowiedzania jakiegokolwiek opinii, twierdząc, że nie ma do tego upoważnienia. W tym właśnie momencie padają słowa nawiązujące do Persjusza. Jan nie śnił na Parnasie nawet o maleńkiej znajomości prawa, nie może więc odgadywać wyroków sędziów. To jednak powszechnie stosowany zabieg wywyższenia poprzez uniżenie⁵⁹. O tym, że jest tak również w tym przypadku, świadczy fakt, że następnie Jan przeprowadza wywód prawniczy. Takie zastosowanie wersu Persjusza może wskazywać na to, że zwrot o śnieciu na dwuszczytowym Parnasie był popularny w średniowieczu i funkcjonował samodzielnie. Przykładowo, nawiązanie można odnaleźć u Aldhelma z VII wieku⁶⁰, a parafrazę u Ekkeharda w *Liber benedictionum* (XI wiek)⁶¹. Wincenty wplótł go więc w celach stylistycznych, nie zachowując przy tym dokładności zapożyczenia, w odróżnieniu od wcześniej omawianych wersów⁶². Można jednak dopatrywać się pewnych podobieństw między postawą Persjusza a Jana. W obu przypadkach podkreśla się odżegnywanie od posiadania bądź korzystania z pewnej wiedzy. U Persjusza będzie to poeta grecka, w przypadku Kadłubkowego Jana – znajomość prawa. Na tym jednak podobieństwo się kończy, ponieważ satyryk był wierny swoim słowom. W *Kronice* natomiast zdanie to jest tylko tak zwaną formułą skromnościową, która nie ma „przełożenia” na dalszą wypowiedź⁶³. Passus ten może być, tak jak sugeruje Chmielewska, metaforą poetycką⁶⁴.

Analiza porównawcza funkcji i kontekstu zapożyczeń z Persjusza wykazała, że autor *Kroniki* dwa razy wykorzystuje w pełni cytaty wersów satyryka, a raz zastępuje część wersu własnymi wyrazami. W tych przypadkach odnosi się do utworów zawierających krytykę pewnych zachowań i używa ich, aby podkreślić złe cechy i postępowanie postaci, do których jest nastawiony negatywnie. Wykorzystanie Persjusza w tym celu będzie jak najbardziej odpowiednie, ponieważ był to poeta, którego czytano w szkole ze względu na potępienie wad i błędów Rzymian. Konrad z Hirschau w *Dialogus super auctores* właśnie tak charakteryzuje twórczość satyryka⁶⁵. Tego dwunastowiecznego utworu używano jako podręcznika do analizy i interpretacji dzieł antycznych w ramach nauczania gramatyki. Mimo niemożliwości określenia, czy wykorzystywano go również w Polsce, należy podkreślić, że zawarte w nim myśli i zestaw autorów miały zasięg uniwersalny w całej ówczesnej Europie łacińskiej⁶⁶. Kadłubek zastosował więc twórczość

⁵⁹ Zob. E.R. Curtius, *Literatura europejska...*, s. 90–92.

⁶⁰ Zob. A. Orchard, *The Poetic Art of Aldhelm*, Cambridge 1994, s. 136.

⁶¹ A.A. Grotans, *Reading in Medieval St. Gall*, Cambridge–New York 2006, s. 77–78.

⁶² U Persjusza *somniare* użyte jest w znaczeniu „śnić, mieć sen” bez dopełnienia, u Kadłubka natomiast w znaczeniu „marzyć” z dopełnieniem.

⁶³ Nie można więc zgodzić się z interpretacją Pawłowskiego, który sugeruje, że wers ten jest kolejnym dowodem na znajomość kontekstu *Prologu* Persjusza przez Kadłubka. Satyryk rzymski w utworze nie prezentował postawy skromności, jak pisze autor, ale odrzucał greckie wzorce. Zob. K. Pawłowski, *Retoryka starożytna...*, s. 105.

⁶⁴ K. Chmielewska, *Rola wątków...*, s. 94.

⁶⁵ Conradi Hirsaugiensis *Dialogus super Auctores sive Didascalion. Eine Literaturgeschichte aus den XII. Jahrhundert*, hrsg. von G. Schepss, Würzburg 1889, s. 71.

⁶⁶ *Źródła wiedzy teoretycznoliterackiej w dawnej Polsce. Średniowiecze – Renesans – Barok*, wstęp, wybór i oprac. M. Cytowska, T. Michałowska, Warszawa 1999, s. 135.

Persjusza dla uwydatnienia krytyki sformułowanej we własnym dziele oraz w celu nadania jej ostrego i atakującego tonu.

Można bronić hipotezy, że w przypadku wersu 8 i 10 z *Prologu* Wincenty wykorzystał również ich oryginalny kontekst, aby przez nawiązanie do bezmyślnych poczynań spowodowanych przez uzależnienie finansowe podkreślić korupcję i skrytykować Sieciecha. W przypadku wersu I 35 Kadłubek zastosował Persjuszowe naśmiewanie się ze sposobu recytacji, aby zdyskredytować szczerłość mowy i natury Zbigniewa. Sposób wprowadzenia do *Kroniki* wersu 2 z *Prologu* może wskazywać na to, że został on wykorzystany jako popularny motyw, funkcjonujący w tradycji średniowiecznej. Kontekst użycia bowiem jest inny niż u satyryka, a samo zapożyczenie nie stanowi dosłownego cytatu. Mogła być to więc metafora poetycka, zastosowana do ozdobienia dzieła.

Przeprowadzona analiza może również dostarczyć argumentów na poparcie tezy o bezpośredniej lekturze utworów satyryka przez Kadłubka, a przynajmniej *Prologu* i satyry I. W *Kronice* Wincenty wykazuje się nie tylko znajomością samych wersów Persjusza, lecz także ich możliwej interpretacji średniowiecznej, na co wskazuje wspomniany komentarz Kornutusa. Jako że Persjusz był autorem szkolnym, Kadłubek z dużym prawdopodobieństwem zetknął się z nim podczas nauki w *trivium*. Pojedynczych aforyzmów uczono się na pamięć⁶⁷. Możliwe, że dotyczyło to również całości *Prologu*, którego krótkość (14 wersów) i zmetryzowanie ułatwiało zapamiętywanie. Podobna praktyka istniała w przypadku konieczności pamięciowego opanowania dzieł gramatyków⁶⁸.

W sprawie podnoszonej kwestii dotyczącej pośredników pomiędzy autorami starożytnymi a Kadłubkiem na potrzeby pracy zbadano, czy zapożyczenia z Persjusza nie zostały przejęte z niektórych dzieł, które mogły być znane kronikarzowi. Porównanie *Kroniki* z *Institutiones grammaticae* Pryscjana (V/VI wiek) wykazało, że z omawianych passusów w obu dziełach pojawia się jedynie wers I 35⁶⁹. Nie jest on jednak opatrzony żadnym komentarzem, odnoszącym się do kontekstu tych słów w utworze starożytnym. Nie można więc brać pod uwagę możliwości zacytowania tego urywka przez Kadłubka za gramatykiem. W *Kronice* widoczne jest bowiem podobieństwo do interpretacji wskazywanej przez średniowieczny komentarz do Persjusza, co niemożliwe byłoby w przypadku jedynie przepisania tego wersu.

Nie występuje zbieżność omawianych passusów ze wspomnianym dziełem Konrada z Hirschau, *Dialogus super auctores*. Wykorzystane przez Kadłubka zapożyczenia nie pokrywają się z wersami z satyryka zamieszczonymi przez Jana z Salisburyskiego w *Polikratikusie*⁷⁰. Na potrzeby pracy porównano również *Kronikę* z *Proslogionem* Anzelmusa z Canterbury oraz dziełami Bernarda z Clairvaux, co pozwoliło na wykluczenie tych autorów jako potencjalnych pośredników między Persjuszem a Kadłubkiem. Zenon Kałuża i Dragos Calma zestawili metodą elektroniczną *Kronikę* oraz długą listę dzieł wybitnych twórców francuskich i francusko-normandzkich

⁶⁷ M. von Albrecht, *A History of Roman Literature. From Livius Andronicus to Boethius, with Special Regard to Its Influence on World Literature*, vol. II, New York-Köln 1997, s. 1014.

⁶⁸ Zob. E.R. Curtius, *Literatura europejska...*, s. 49.

⁶⁹ Prisciani Caesariensis Grammatici *Opera*, vol. I, ed. A. Krehl, Lipsiae 1891, s. 381.

⁷⁰ S. Skimina, *Persjusz w Polsce...*, s. 9.

z XII wieku w celu wykrycia ewentualnych miejsc wspólnych. Wykazali, że poza Wilhelmem z Conches i Bernardem z Clairvaux zbadanych utworów nie można brać pod uwagę w poszukiwaniu źródeł erudycji Kadłubka⁷¹. Wskazane zaś miejsca wspólne nie zawierają wersów z satyryka rzymskiego. Kadłubkowi można więc przypisywać bezpośrednią znajomość przynajmniej *Prologu* i satyry I Persjusza, ponieważ zapożyczenia wykorzystał w sposób świadomy, nawiązując do ostrego tonu poety oraz krytykowania zachowań i postaw tam, gdzie odpowiadało to tematyce poruszanej w *Kronice*.

The work of Persius in Wincenty Kadłubek's "Chronica Polonorum"

The Summary

In "Chronica Polonorum" by Wincenty Kadłubek (ca. 1150 – ca. 1223) one can find many borrowings from ancient texts. The foci of this paper were the four verses from the works of Persius, a Roman satirist, which the Polish author included in his text. The paper attempts to establish the aim and context of Kadłubek's reference to the Roman poet. Additionally, the article touches on the matter of Kadłubek's coming to contact with Persius – whether that happened directly or indirectly. In order to try to answer these questions, the author presented a comparative analysis of the function and the context of passages of the original poem and in Kadłubek's work.

Słowa kluczowe: Wincenty Kadłubek, Persjusz, *Chronica Polonorum*, recepcja Persjusza w Polsce

Keywords: Wincenty Kadłubek, Persius, "Chronica Polonorum", reception of Persius in Poland

⁷¹ Dla pełnej listy przebadanych utworów zob. Z. Kałuża (współautor D. Calma), *Lektury filozoficzne...*, s. 284–285 [rozd.4 Wokół Wilhelma z Conches i Bernarda z Clairvaux. O trudnych do ustalenia związkach „Kroniki” wincentyńskiej z piśmiennictwem dwunastowiecznym].